

LINGVISTIKA TEKSTNIH VRSTA

Nada Ivanetić
UPORABNI TEKSTOVI

(Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2003.)

Nada Ivanetić je redovita profesorica Ekonomskoga fakulteta u Rijeci, a na germanističkome studiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci predaje lingvističke kolegije od njegova otvaranja. U stručnoj je i znanstvenoj javnosti prisutna svojim germanističkim i pragmalingvističkim radovima te uredničkim i organizacijskim poslovima u jezikoslovnoj strukovnoj udruzi - Hrvatskome društvu za primijenjenu lingvistiku. Njezina knjiga ***Govorni činovi*** (Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Sveučilišta Zagrebu, Zagreb 1995.) temeljna je sveučilišna literatura za razumijevanje jezičnoga djelovanja.

Brojni radovi objavljeni u časopisima i zbornicima posljednjega desetljeća pokazivali su da se njihova autorica priprema na oblikovanje zasebne knjige o tekstnim vrstama. I zaista, rezultat višegodišnjih istraživanja ukoričen je u knjigu koja je pred nama - ***Uporabni tekstovi***. Urednica je knjige Vesna Muhvić-Dimanovski, a izdavač je Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Sveučilišta Zagrebu, koji je jedno od središnjih mjesta jezikoslovnoga znanstvenog istraživanja u Hrvatskoj. Recenzenti su sveučilišni profesori Zrinjka Glovacki-Bernardi i Mirko Gojmerac.

Premda nas naslov usmjerava prema uporabnosti, ova je knjiga svojom prvom četvrtinom teorijskoga karaktera i tek ponekim primjerima naznačava primijenjenu usmjerenost. Autorica je, naime, dobro procijenila potrebu za upoznavanjem čitatelja s osnovama lingvistike tekstnih vrsta, s brojnim definicijama u svjetskoj literaturi i modelima opisa teksta te složenim klasifikacijama tekstnih vrsta.

Zastanimo stoga na samo dijelu definicija tekstnih vrsta, koje su u ovoj knjizi popisane i didaktički uspješno opisane, svjedočeći o njezinoj nastavnoj i udžbeničkoj funkciji:

“Tekstne vrste su skupovi tekstova s određenim zajedničkim svojstvima” (prema Peteru Hartmannu); “Uporabne tekstne vrste su socijalno normirane složene sheme djelovanja koje stoje na raspolaganju govornicima nekoga jezika” (prema Barbari Sandig); “Tekstne vrste su konvencionalni obrasci složenih jezičnih radnji koje ujedinjuju tipična kontekstualna (situacijska), komunikacijsko-funkcionalna i strukturalna (gramatička i tematska) obilježja” (prema Klausu Brinkeru); “Tekstne vrste su jezične manifestacije /.../ kognitivnih obrazaca /.../ koje su se

pokazale djelotvornima u postizanju specifičnih interakcijskih ciljeva" (prema Wolfgangu Heinemannu)...

Polazeći od ovih, u teorijskoj literaturi temeljnih definicija, Nada Ivanetić i sama definira tekstne vrste: *"Tekstne su vrste, dakle, jedinice koje povezuju kognitivne, komunikacijske i djelatne aspekte i oblik su socijalne prakse. Kao i svaki drugi model i tekstna je vrsta zapravo obrazac koji sudionicima komunikacije - dakle i emitentu i recipijentu - olakšava orijentaciju u konkretnoj situaciji jer pokazuje nužne i moguće korake u nastanku jedne kompleksne komunikacijske radnje, načine njihova međusobnog povezivanja i posljedice pojedinih odabranih rješenja"* (Ivanetić 2003:4).

Između brojnih mogućnosti shvaćanja i definiranja specifičnih tekstnih vrsta posebno dobro odgovara sljedeća kognitivna definicija: *"Tekstovi i razgovori su rezultati kognitivnih procesa ljudi koji ih proizvode i recipiraju"* (prema Hansu Strohneru).

Ponovimo, ovo je samo manji dio iznesenih teorijskih polazišta, načela, kriterija i definicija tekstnih vrsta, pa je čitatelju, uz tristotinjak bibliografskih jedinica u pratećem popisu literature, zaista omogućen izbor između različitih pristupa tekstnim vrstama te aktivan stav prema rezultatima autoričina istraživanja iznesenim u središnjem dijelu knjige.

Drugo poglavlje knjige predstavlja postojeće klasifikacije tekstnih vrsta u svjetskoj lingvistici, koje ovise o različitim kriterijima za utvrđivanje prototipova tekstova i njihovo udruživanje u klase, o različitim pristupima hijerarhijskim odnosima između njih, o razlici u

polaznom formalnojezičnom ili pak pragmatičkom pristupu postupku razvrstavanja... Istraživači teže uspostavljanju univerzalne tipologije tekstova, odnosno homogene, jednoznačne i iscrpne, ali je ona teško ostvariv cilj. Problem je u tome što je teško odrediti obilježje na osnovi kojega će se klasifikacija provesti, jer samo jasan izbor jednoga obilježja može rezultirati nedvosmislenom klasifikacijom, takvom koja nema niz iznimka i nejasnih tumačenja.

Stoga se, nakon niza empirijskih istraživanja koja su potvrdila otvorenost klase, uvidjelo da takvu klasifikaciju i ne treba očekivati. Nove komunikacijske potrebe rezultiraju novim tekstnim vrstama, a one su pak u sebi i između sebe obilježene izrazitom heterogenošću. Iz toga jasno prozlati mogućnost potreba za stvaranjem fleksibilnih podjela, odnosno samo višedimenzijskih klasifikacija, na više razina i na osnovi više kriterija.

Autorica utvrđuje da su postojeće klasifikacije deduktivnoga tipa, dok je nužno provesti nova brojna istraživanja korpusa da bi se moglo pričati klasifikacijama induktivnoga tipa. Čitajući ovu knjigu, vidimo da je autorica upravo ovim analizama dala svoj doprinos tome općem traženju u teoriji tekstnih vrsta.

Nakon pregleda klasifikacija u svjetskoj lingvistici, knjiga se usmjerava klasifikacijama tekstnih vrsta u hrvatskom jeziku. Dobro se zapaža da nam naša komunikacijska kompetencija omogućava intuitivno određivanje vrste tekstova, ali često zakazuje kod specijalnih tekstnih vrsta. Autorica je obradila 450 leksema za

označavanje uporabnih tekstova u hrvatskom jeziku iz **Rječnika hrvatskoga jezika** Vladimira Anića (iz 1994. godine) te donijela podjelu u pet funkcionalnih tipova (preuzetih iz Searlove taksonomije govornih činova) s detaljnim popisom vrsta tekstova koji pripadaju pojedinim tekstnim skupinama. Tekst završava zanimljivom tabelom s distribucijom tekstnih vrsta po tipovima. Ta kvantitativna distribucija pokazuje da gotovo polovicu svih tekstnih vrsta čine asertivi (49%), dok se u drugoj polovici nalaze podjednako raspodijeljeni direktivi i deklarativi (s po 17,5%) te nešto manje ekspresivi (s 10% zastupljenosti), dok je najmanje, sa samo 5%, zastupljen komisivni tip tekstova (kojima se emitent obvezuje na neku buduću radnju). Ovu je sliku iz hrvatskoga jezika autorica usporedila s odgovarajućom analizom za njemački jezik. Uz određene manje razlike, uočava se zamjena posljednjih mjesta između komisiva (12%) i ekspresiva (6%). Jednim od mogućih razloga autorica vidi razliku u opsegu obrađenih korpusa, ali ne bi valjalo isključiti ni kulturološke razloge u širem smislu.

Središnji dio knjige čine **Analize uporabnih tekstova** (str. 77-217). Analizirano je dvanaest tekstnih vrsta - 11 pisanih i jedna usmena. Cilj je analize bio utvrditi kakva se komunikacija zaista uspostavlja te kako uporabni tekstovi funkcioniraju u konkretnoj situaciji, pa je logično da se temelje na prikupljenim korpusima autentičnih tekstova javne, polujavne i privatne komunikacije.

U tome su korpusu više od polovice zauzele tzv. male forme, često šablonizirane, kao dijelovi svakodnevn

rutine. Usprkos prividnoj monofunktionalnosti analize su pokazale da su ti tekstovi u stvari polifunktionalni. Može se utvrditi njihova pripadnost različitim kategorijama (funkcionalnim tipovima, tekstnim klasama, medijima, domenama, stupnjevima javnosti i sl.). Ipak, autoricu su u izboru rukovodili često i neki drugi motivi, kao što je visoka čitanost nekih malih formi (npr. osmrtničkih tekstova), promjene u repertoaru tekstnih vrsta uporabom novih tehničkih mogućnosti (npr. telefonska sekretarica) ili uspostavljanjem varijanti zapisa (npr. životopisa), te posebice intrigiranost rubnim tekstnim vrstama.

U prvome je poglavlju, naslovljenom **Tekstne vrste - intertekstualnost - diskurs**, obuhvaćeno šest tekstnih vrsta: osmrtnica, posljednji pozdrav, sućut, nekrolog, zahvala i sjećanje. One čine funkcionalno i tematski povezanu cjelinu opraštanja od mrtvih - od objavljivanja tužne vijesti preko iskazivanja sućuti do zahvale, te sjećanja na pokojnika nakon protoka vremena, kako u privatnoj tako i u javnoj sferi.

Osmrtnica je kratak tekst kojim se obavještava o smrti osobe i njenu pogrebu. Njome se prenose konvencionalni izrazi emocija i informira o okolnostima smrti i životnoj dobi pokojnika. Privatne osmrtnice piše obitelj, dok javne, službene, sastavlja obično institucija u kojoj je pokojnik bio zaposlen, gdje je za uvažene pokojnike navedeno i vrijeme komemoracije.

Obiteljski i osobni prijatelji i znanci pišu u tim okolnostima posljednji pozdrav kao tekstnu vrstu koja služi za javno opraštanje od pokojnika. Stoga se ovdje

ne očekuju informacije, nego samo iznošenje emocija izazvanih gubitkom drage osobe.

Sućut je kratko pisamce ili u posljednje vrijeme sve češće telegram s emocionalnim, ali stereotipiziranim tekstom upućen osobi ili porodici koja je ostala bez bliske osobe. U službenim je sućutima viša razina klišeiziranosti.

Nekrolog je svojevrsno postumno javno priznanje pokojniku. Stoga je to ekspresivno-informativna tekstna vrsta. Povod za pisanje nekrologa nečija je smrt, ali je tema pokojnikov život. Autoričina analiza korpusa posebno je uspješna u tabelarnom predstavljanju sadržajnih segmenata četiriju nekrologa za istu osobu.

I zahvala je tipičan participativni tekst s ekspresivnom funkcijom, ali je razlika od ostalih navedenih tekstova po tome što je daje obitelj, tek iznimno institucija u kojoj je pokojnik radio. Autorica je u svojoj analizi uočila razlike u strukturiranju zahvala u hrvatskim lokalnim novinama.

Ovo poglavlje završava sjećanjem kao tekstnom vrstom objavljivanom obično na obljetnicu smrti. Često sadrži izravno obraćanje pokojniku, gotovo epistolarnoga tipa, a autorica zaključuje da javna komunikacija s pokojnikom smještanjem u svoj situacijski okvir postaje društveno prihvatljiva.

Na kraju se komentira izrazita klišeiziranost svih tekstova iz analizirane mreže, ali se to ne promatra obvezatno negativno, "jer konvencionalni i očekivani oblici nekoga uporabnog teksta ujedno su i najprimjereniji" (Ivanetić 2003:124).

Drugo je poglavlje naslovljeno **Promjene tekstnih vrsta ili dijakronija u**

sinkroniji i uključuje opis životopisa i jedine ovdje obrađene usmene forme - poruke na telefonskoj sekretarici.

Promjene u društvu reflektiraju se i na promjene u načinu komuniciranja, a time i u izboru modela. Tradicija se isprepliće s novim potrebama. Autorica opravdano zaključuje: "Sinkronijski gledano, tekstne su vrste rezultat tradicije i sredstvo njezina mijenjanja. Svojim više ili manje stereotipnim oblikom one čuvaju tragove bivših tekstova i time su djelić dijakronije u sinkroniji" (Ivanetić 2003:125).

U tome je kontekstu bilo logično da će na neke tipove tekstova nova životna dinamika, novi društveni odnosi ili nove tehnologije imati više utjecaja. Jedna je od njih način pisanja životopisa, koji obično predajemo uz molbe za novo radno mjesto i u sličnim situacijama. Donedavno se rabio narativni način pisanja životopisa, ali se danas sve više probija novi način, tabelarni. Autorica uspoređuje ove dvije varijante pisanja životopisa i jasno se opredjeljuje za prihvaćanje modernoga tabelarnoga načina. Više je za to razloga, između kojih su posebno značajne lakša čitljivost i preciznost tabela nego što to nudi kontinuirani tekst u narativnoj varijanti. Analizira se sadržaj, struktura i jezik životopisa, posebno za obvezatne i fakultativne dijelove životopisa.

Izravan utjecaj novih tehnologija svakako je mogućnost ostavljanja poruka na telefonskoj sekretarici i time stvaranja potpuno nove tekstne vrste. Prikupljanje privatnih i službenih poruka bio je organizacijski dosta zahtjevan posao, vezan uz niz problema, pa je to i jedan od glavnih razloga što je to jedina usmena

tekstna vrsta opisana u ovoj knjizi. Ali, uz logično utvrđivanje ovih poruka kao usmene tekstne vrste autorica u nekim primjerima zamjećuje i određen utjecaj pisanosti iz pisanih kratkih poruka, naročito u službenim porukama, pa je ovu tekstnu vrstu smjestila između usmenosti i pismenosti. Nelagoda "razgovaranja" sa strojem izbija iz velikoga broja poruka u ovome korpusu.

Sljedeća je opisana vrsta tekstova recenzija, posebna forma komuniciranja u znanstvenoj i stručnoj zajednici. Pokrivaju područje interne komunikacije među stručnjacima, premda je ta komunikacija nešto složenija i odvija se preko uredništva, jer je u analiziranu korpusu od 148 recenzija recenzent autorima ostao anonimn, a u većem dijelu (78) ni recenzentu nije bilo poznato tko je autor. Recenzijom se vrednuje znanstveni i stručni članak prema unaprijed utvrđenim kriterijima, a u svojoj analizi autorica pokazuje klišeizirane obrasce za pozitivno vrednovanje te posebne, rijetke i iznimne za izravno ili neizravno negativno vrednovanje rada. Posebno je pozornost posvećena izrazima kojima se relativizira neki negativan stav, čime se recenzent predstavlja kao taktična i dobronamjerna osoba.

Oporuka je opisana kao posebna vrsta rubnih tekstova. U našoj su svakodnevnici to manje frekventne i zato netipične vrste tekstova. Oporuka je oblik polujavne pismene neizravne komunikacije. Namjera je emitenta informirati o svojim željama u vezi s ostavljanjem imovine, materijalnih dobara, svojim nasljednicima. Rezultat su i oporuke sročene u jednoj

rečenici i one na više stranica teksta. Iz njih iščitavamo specifične komunikacijske konvencije, uvjetovane pravnim aspektom oporuka, ali i posebne odjeljke emotivno obilježene, pa ih se može interpretirati i kao neku vrstu oproštajnoga pisma.

Posljednje poglavlje s analizom tekstova govori o **Kulturalnim aspektima tekstnih vrsta**, gdje se kontrastivno promatraju čestitke za godišnjicu braka kao primjer privatne i natječaji za radno mjesto kao primjer službene tekstne vrste u hrvatskom i njemačkom. Autorica u uvodu kaže: "Ako se pod kulturom podrazumijeva ukupnost normi, vrednovanja, predodžbi i stavova karakterističnih za neku zajednicu, onda su time obuhvaćene i prešutne pretpostavke i pravila koja neka društvena zajednica slijedi u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. To uključuje i znanje o tekstnim vrstama, a ono među ostalim sadrži znanje o tradiciji tekstova, o njihovu kulturnom prestižu, /.../, znanje o kulturemima i o društvenoj funkciji neke tekstne vrste" (Ivanetić 2003:179). Za analizu tekstova na tim osnovama autorica upućuje na kontrastivnu tekstologiju.

Čestitke su ekspresivni tekstovi, kojima se izražavaju osjećaji ili stvaraju društveni odnosi. Stoga pripadaju fatičkoj komunikaciji, a odlikuju se visokim stupnjem konvencionalnosti i ritualnosti. Čestitkama za godišnjicu braka izražava se zadovoljstvo bračnim jubilejom i prenose najljepše želje za sljedeće razdoblje. U hrvatskim je novinama to nova tekstna vrsta, vezana uz posljednje desetljeće, ozbiljnoga, svečanoga tona i formalizirane strukture. U njemačkim su,

pak, novinama duže prisutne, brojne su, te osim svečane, gotovo službene čestitke, pokazuju i svoju ludističku stranu - šaljiva su tona, svjesno se poigravaju obrascima razvijajući novu konvenciju, pokazujući svoju kretainost.

U novinama se objavljuju i natječaji za radno mjesto. Autorica je analizirala na stotine natječaja iz hrvatskih i njemačkih novina, utvrđujući istu globalnu strukturu ovih tekstova. Premda se radi o tekstnoj vrsti jasno definiranoga cilja i zadanih parametara, ona je i kulturološki određena. Dio će natječaja biti istovremeno i komercijalni propagandni oglasi, a upravo se u tome markentinškome dijelu razlikuju uspoređeni tekstovi iz naših i stranih novina. Razlika je i u središnjem dijelu oglasa, gdje se opis budućih zadataka u nas najčešće svodi na navođenje zanimanja. Analiza završava vrlo zornim tabelarnim prikazom razlika u sadržajnoj strukturi natječaja u hrvatskim i njemačkim novinama.

Nakon ovoga središnjega dijela knjige izrazito primijenjene funkcije, analize uporabnih tekstova, autorica se pretkraj knjige vraća teorijskom promišljanju u poglavlju *Komunikacija i kognicija*. Na temelju jednoga pilot-istraživanja autorica se bavi pitanjem recepcije i produkcije tekstnih vrsta, utvrđujući vezu između komunikacije i kognicije, što je danas vrlo aktualno područje tekstne lingvistike.

Cilj je bio utvrđivanje kompetencije u području određenih tekstnih vrsta (nekrologa, javnih zahvala i oporuka). Osim znanja pojam kompetencije u kognitivnoj lingvistici obuhvaća i

proceduralne mehanizme i pravila koji to znanje realiziraju. Stoga je hipoteza bila da će ispitanici, na osnovi postojećih znanja i iskustava, prepoznati pojedine tekstne vrste, ali srodnost tekstova i određene sličnosti u strukturiranju odabranih tipova tekstova rezultirale su i nekim nesnalazženjima. S druge strane, kada su sami trebali realizirati zadane vrste tekstova, aktivirali su različite tipove znanja o svijetu i jeziku te napisali komunikacijski primjerene tekstove.

Knjiga završava jasno sročnim zaključkom, kojim nas podsjeća na analize tipičnih, ili bolje rečeno prototipičnih značajki pojedinih tekstnih vrsta, ali i na to da su u istraživanju obuhvaćene i brojne varijacije na razini njihove makrostrukture i jezičnoga izraza.

Završimo ovaj prikaz parafraziranjem autotričnih riječi o tekstnim vrstama kao dijelu komunikacijske dinamike, u kojima se odražavaju različita jezična, socijalna i kognitivna pitanja, a o čijim se aspektima danas još ne zna mnogo. Nakon ove knjige slobodno možemo reći da se ta znanja značajno upotpunjuju. Istraživače će zasigurno potaknuti na nova istraživanja područja komuniciranja uporabnim tekstovima. Studentima, nastavnicima, prevoditeljima, novinarima i svima onima koji teže uporabi odgovarajućih oblika komunikacije u pojedinim konkretnim situacijama svakako preporučujemo ovaj, u nas temeljni, priručnik o uporabnim tekstovima.

Diana Stolac